

W. Frijhoff, M. Prak, ed., *Geschiedenis van Amsterdam, II-1, Centrum van de wereld 1578-1650* (Amsterdam: SUN, 2004, 533 blz., € 35,-, ISBN 90 5875 137 6). W. Frijhoff, M. Prak, ed., *Geschiedenis van Amsterdam, II-2, Zelfbewuste stadstaat 1650-1813* (Amsterdam: SUN, 2005, 582 blz., € 49,50, ISBN 90 5875 138 4).

Weinig boeken die ik de laatste jaren onder ogen heb gehad zijn zo goed geïllustreerd als de twee banden van het tweede deel van de *Geschiedenis van Amsterdam*. De term 'illustratie' doet zelfs geen recht aan de rol die de maar liefst 833 afbeeldingen spelen die dankzij de inspanningen van beeldredacteuren Nienke Huizinga en Ester Wouthuysen zijn opgenomen. Want zij illustreren niet alleen de tekst, zij versterken die op veel plekken, zij vervangen die zelfs hier en daar en, tot slot, zij brengen eenheid in het boek. De afbeeldingen laten het Amsterdam tussen 1578 en 1813 daadwerkelijk zien, niet alleen met schilderijen, tekeningen en prenten, maar ook met gebruiksvoorwerpen en archeologische vondsten. Uit alles wordt duidelijk dat steeds weer naar de meest geschikte en doeltreffende afbeelding is gezocht. Het resultaat is in veel opzichten origineel, opmerkelijk en essentieel voor niet alleen de eerste impressie van, maar ook het eindoordeel over dit boek.

Dit deel van *Geschiedenis van Amsterdam*, dat uit twee forse banden bestaat, gaat over de belangrijkste periode van de stad, de zeventiende en achttiende eeuw. Gedurende een groot gedeelte van die tijd was Amsterdam inderdaad, zoals de titel van de eerste band aangeeft, centrum van de wereld. Dat was het vooral in economische zin, maar ook politiek en cultureel was de stad vaak machtiger en belangrijker dan zij ooit was of weer worden zou. Voltaire (1694-1778) sprak in 1722 over Amsterdam als 'le magasin de l'univers' en doelde hiermee behalve op het intellectuele knooppunt dat de stad was, ook op de materiële en economische positie die Amsterdam innam. Zijn beeld wordt hier bevestigd, al wordt tevens duidelijk dat nadien vooral de culturele positie voor een belangrijk deel verloren ging en de stad economisch gezien inmiddels alleen nog maar haar positie kon consolideren, wat overigens in tegenstelling tot de andere Nederlandse steden tot circa 1780 wonderwel lukte. De Italiaanse 'historieschrijver' Gregorio Leti (1630-1701) had eerder de stad zelfs de eretitel 'Mater Gentium' toegekend, moeder aller volken, die verder naar zijn zeggen alleen op Rome van toepassing was. Ook beweerde hij dat wie Amsterdam niet gezien had, het meest uitzonderlijke fenomeen ter aarde had gemist. Ook dat beeld vinden we terug. In het boek wordt een multiculturele stad geschetst met een vergelijkenderwijs egalitair karakter en waar over het algemeen een opmerkelijke rust heerste. Voltaire wordt overigens in deze banden slechts twee keer zijdelings genoemd en de ijdele Leti al helemaal niet, ook al was hij van 1685 tot zijn dood in 1701 de officiële stadshistoricus. Maar dat is op zichzelf geen bezwaar, want uiteraard mag een stadsgeschiedenis als deze geen encyclopedie zijn en kan niet iedereen worden genoemd. Het gaat om het geven van een overzicht en van een visie. Het gaat hier dus vooral om de vraag of men daarin is geslaagd.

In de inleiding op dit deel wordt de recensent door de twee redacteuren al enige munitie uit handen geslagen. Zij wijzen op de beperkingen die aan een onderneming als deze kleven. Indien onvoldoende onderzoek voorhanden is, bijvoorbeeld over de rol van vrouwen in de stad, dan kan een dergelijk samenvattend boek dat slechts in beperkte mate

recht breien. Zij noemen zelf ook enkele onderwerpen die onvoldoende aan bod zijn gekomen, namelijk het onderwijs — dat wellicht hierdoor een wat onlogische plaats in het hoofdstuk ‘Gevestigden en buitenstaanders’ heeft gekregen — en ‘de activiteiten van Amsterdammers buiten hun stad.’ Tevens merken zij op dat dit deel, hoewel in twee banden verschenen, als één geheel is geconcipieerd. Enigszins in tegenspraak hiermee reppen zij tegelijkertijd over 1650 als een bewust gekozen, zelfs ‘ondubbelzinnige’ scheidslijn tussen eerste en tweede band.

Waarom 1578 als begin van dit deel is gekozen is de ingewijde natuurlijk duidelijk en zal ook diegene begrijpen die het eerste deel gelezen heeft: het is het jaar waarin Amsterdam de kant van de Opstand koos. Maar de zelfstandige lezer van dit deel moet tot maar liefst bladzijde 251 wachten, al een eind in het vierde hoofdstuk (over politiek en bestuur), alvorens te kunnen begrijpen waarom juist dit jaar in de titel is opgenomen. Wel zal hij in de pagina’s daarvoor hebben opgemerkt dat Amsterdam in de laatste twintig jaar van de zestiende eeuw het stormachtige begin doormaakte van een in omvang en economische zin enorme groei, maar dat dit een politieke oorzaak had, blijkt dus pas goed op bijna de helft van de eerste band. In hetzelfde hoofdstuk wordt trouwens ook aangegeven waarom het jaar 1650 zo belangrijk is. Ondertussen overschrijden van de zes in de eerste band opgenomen hoofdstukken dat over de ‘zichtbare stad’, dat over de kunsten en wetenschappen en dat over religie ruimschoots deze tijdsgrens, terwijl het hoofdstuk over de bevolking dit weliswaar in mindere mate doet, maar wel met een anekdote uit 1664 begint. Anderzijds wordt in de tweede band hier en daar tot soms ver in de zestiende eeuw teruggekeken.

Net als het eerste deel is dit tweede deel door verschillende auteurs geschreven, die elk een breed thema kregen toegewezen. En net als in het eerste deel betekent dit dat vanwege de chronologie geregeld herhalingen nodig zijn. Dat lijkt het onvermijdbare gevolg van een dergelijke keuze. Het eerste hoofdstuk, van de hand van Boudewijn Bakker, gaat op een heldere manier over de ‘zichtbare stad’, over alle veranderingen die de stad als stad ruim twee eeuwen lang doormaakte, waarbij vanzelfsprekend de nadruk ligt op de zeventiende eeuw. Uiteraard telt dit hoofdstuk veel afbeeldingen, die helaas de lopende tekst nogal eens verknippen. De keuze om juist hiermee te beginnen is heel begrijpelijk. Hier immers komt de fysionomie van Amsterdam ter sprake, hier wordt het toneel geschetst waarop de rest van het boek zich afspeelt. Maar tegelijkertijd is het jammer dat het waarom van die enorme uitbreidingen en nieuwbouw pas in diezelfde rest ter sprake komt. De wisselwerking tussen de verschillende thema’s blijft hierdoor onderbelicht, een algemeen probleem dat aan de thematische opzet te wijten is. Ook al wordt geregeld in de marge op een handige manier naar andere gedeeltes verwezen, een echte oplossing biedt dit niet.

Bakkers hoofdstuk wordt gevolgd door een buitengewoon helder stuk van Clé Lesger over de economie. Lesger neemt ook later, in de tweede band, nog twee hoofdstukken over dit onderwerp voor zijn rekening. Zijn bijdragen vormen de werkelijke ruggengraat van dit boek en ze zijn bovendien veruit de beste. Op een bewonderswaardige manier weet hij zijn vaak ingewikkelde onderwerp in een rustige toon uiteen te zetten, waarbij het hem lukt niet alleen een overtuigende analyse te maken, maar deze ook met heel pregnante anekdotes toe te lichten. Lesger geeft zo blijk van een brede visie en een doeltreffende pen.

Op een vanzelfsprekende manier betreft hij politieke ontwikkelingen in zijn betoog en gaat hij in op sociale gevolgen. Je zou als lezer eigenlijk willen dat hij alle hoofdstukken voor zijn rekening had genomen: geen van de andere auteurs haalt zijn niveau.

Op Lesgers verhaal sluit redacteur Prak samen met Erika Kuijpers in de eerste band aan met een hoofdstuk over de Amsterdamse bevolking. Behalve over de omvangrijke immigratie, die trouwens ook al bij Lesger ter sprake kwam, gaat het hier onder meer uitgebreid over armenzorg. Het algemene beeld dat hieruit oprijst is dat van een stad die ondanks haar snelle groei opmerkelijk stabiel bleef, mede dankzij een terughoudend opererend stadsbestuur. Hetzelfde onderwerp behandelt Prak voor latere periodes in de tweede band, eerst samen met Lidewij Hesselink en tot slot alleen. Als redacteur heeft Prak zich kennelijk tot taak gesteld thema's die buiten de boot dreigden te vallen te belichten, zoals onderwijs, gezondheidszorg, misdaad en organisaties als gilden en schutterijen. Dit doet de samenhang van deze stukken helaas geen goed, te meer omdat zij betrekkelijk los staan van zijn hoofdonderwerp, de sociale cohesie in de stad, waaronder de verhouding tussen 'autochtone' Amsterdammers en immigranten en tussen de rijke bovenlaag en de werkende en werkloze klasse.

Maarten Hell neemt na Praks bijdrage in de eerste band vervolgens de lezer mee naar de politieke ontwikkelingen, en dus terug naar 1578. Ook hij zal in de tweede band nog twee hoofdstukken voor zijn rekening nemen. Vermoedelijk in opdracht van de redactie moest Hell zowel de politieke dynamiek weergeven als de organisatie van het bestuur beschrijven, die in de grond al die tijd stabiel was. Hierdoor grijpt hij in zijn laatste hoofdstuk, over de periode 1747-1795, zelfs tot in de zestiende eeuw terug om het ambt van schout te verklaren. Deze spagaat heeft het resultaat in negatieve zin beïnvloed. De structuur is rommelig, de hoofdstukken drijven te veel op losse feiten en ontberen de integratie hiervan met een heldere analyse en het trekken van grote lijnen, en Hells stijl is bovendien saai. Mijns inziens had de redactie er beter aan gedaan zaken die op de organisatie van de stad betrekking hebben in een eigen hoofdstuk te groeperen. Analoog aan Bakkers stuk over de zichtbare stad was dan de 'onzichtbare' stad behandeld en was voor alle te beschrijven ontwikkelingen een steviger basis gelegd.

In beide banden is ook ruimte voor de kunsten en de wetenschappen ingeruimd. De twee hoofdstukken verschillen hemelsbreed van elkaar. Marijke Spies geeft eerst een overzicht van de ontwikkelingen tussen 1578 en 1713. Haar toon is weliswaar in haar losse laconiekheid vaak prettig, maar ook zij weet te weinig structuur in haar betoog te brengen. Het verhaal over de rederijders bijvoorbeeld wordt voortdurend door andere onderwerpen onderbroken. Bovendien heeft Spies' literair-historische achtergrond tot gevolg dat bijvoorbeeld de schilderkunst en de wetenschap stiefmoederlijk en met weinig overtuigingskracht worden behandeld. Maar haar van de hak op de tak springen en de grote hoeveelheid, uiteraard vaak interessante feiten laten vooral zien dat een samen-vattende visie en een analyse van dit onderwerp ontbreken. Hoe anders is dat met het erudiete pendant van dit stuk in de tweede band van Wijnand Mijnhardt. Met vaste hand weet hij een overtuigend beeld te geven van de afkalvende culturele en wetenschappelijke positie van de stad. Op een prikkelende manier probeert hij te achterhalen waarom de stad zijn vooraanstaande positie verloor aan Den Haag en Rotterdam. Hierbij maakt hij het de lezer overigens niet altijd even gemakkelijk, want hij laat uiteindelijk weten dat een

sluitende verklaring moeilijk te vinden is en dat die eerder met conjuncturele dan structurele ontwikkelingen te verbinden is, en misschien zelfs vooral aan het toeval is te wijten.

De eerste band wordt afgesloten met een hoofdstuk over de plek en de rol van godsdienst in Amsterdam, geschreven door Joke Spaans. Het is een lang, gedegen, helder, zakelijk en informatief verhaal, waarbij veel behartigenswaardigs aan bod komt. Mij beviel onder meer een boeiend stuk over preken, waarbij Spaans duidelijk maakt dat de aard daarvan in de diverse kerken vergelijkbaar was en aangeeft welke grenzen hieraan door het stadsbestuur werden gesteld. Doordat zij de situatie tot 1795 behandelt, loopt dit stuk ver vooruit op de rest van het boek.

Het deel eindigt overigens niet in 1795, maar in 1813, het jaar waarin het koninkrijk der Nederlanden is ingesteld. Mijns inziens zou 1795 toch een logischer eindpunt zijn geweest en een aantal hoofdstukken, behalve dat over godsdienst ook die over economische en maatschappelijke ontwikkelingen, zet hier de punt. Het eind van de Republiek hield immers mede een essentiële verandering in de positie van Amsterdam binnen Nederland in. In de nieuwe Bataafse Republiek, die bovendien na drie jaar een eenheidsstaat werd, kon de machtigste stad politiek geen doorslaggevende rol meer spelen. Dat wordt vanzelfsprekend door Thomas Poell in dit laatste hoofdstuk ook aangegeven. Ten aanzien van de overgang van het oude naar het nieuwe regime doet hij dit bovendien op een heldere en degelijke manier. Desalniettemin maakt dit hoofdstuk over de periode 1795-1813 de indruk van een soort appendix. Zelfs de keuze van de afbeeldingen maakt hier een wat halfslachtige indruk en hetzelfde geldt voor het tweede gedeelte van dit hoofdstuk, waarin Poell bijna tussen neus en lippen door vertelt dat Amsterdam tijdens het bewind zowel hoofdstad als regeringszetel werd. In de inleiding tot deze band wordt trouwens met zoveel woorden beweerd dat Amsterdam géén regeringszetel werd, hetgeen onjuist is, al duurde dit maar kort, en in Poells stuk wordt niets gezegd over wat dit voor de stad betekende.

Vanzelfsprekend bieden beide banden van dit tweede deel een enorme rijkdom aan informatie en inzichten, niet alleen dankzij de prachtige afbeeldingen, maar ook dankzij de tekst. Maar hierbij moet toch de opmerking worden gemaakt dat de verschillen in aanpak, niveau en presentatie groter zijn dan nodig, waardoor het resultaat te wisselvallig is. Het zijn vooral de illustraties die het boek zijn eenheid geven.

Gijs van der Ham

C. Secretan, ed., *Simon Stevin. De la vie civile 1590* (Lyon: ENS éditions, 2005, 238 blz., ISBN 2 84788 047 X).

In 1939 publiceerde Annie Romein in samenwerking met anderen een nieuwe editie van Simon Stevins *Vita politica. Het burgerlyck leven* uit 1590. Deze uitgave werd bijna dertig jaar later met haar 'woord vooraf' in het Engels in Stevins verzamelde werken opgenomen. Dat betekende een keurige begrafenis van wat zij als 'een vreemde eend in de bijt' van het oeuvre van Stevin kenschetste, die alleen door zijn gebruik van het

sluitende verklaring moeilijk te vinden is en dat die eerder met conjuncturele dan structurele ontwikkelingen te verbinden is, en misschien zelfs vooral aan het toeval is te wijten.

De eerste band wordt afgesloten met een hoofdstuk over de plek en de rol van godsdienst in Amsterdam, geschreven door Joke Spaans. Het is een lang, gedegen, helder, zakelijk en informatief verhaal, waarbij veel behartigenswaardigs aan bod komt. Mij beviel onder meer een boeiend stuk over preken, waarbij Spaans duidelijk maakt dat de aard daarvan in de diverse kerken vergelijkbaar was en aangeeft welke grenzen hieraan door het stadsbestuur werden gesteld. Doordat zij de situatie tot 1795 behandelt, loopt dit stuk ver vooruit op de rest van het boek.

Het deel eindigt overigens niet in 1795, maar in 1813, het jaar waarin het koninkrijk der Nederlanden is ingesteld. Mijns inziens zou 1795 toch een logischer eindpunt zijn geweest en een aantal hoofdstukken, behalve dat over godsdienst ook die over economische en maatschappelijke ontwikkelingen, zet hier de punt. Het eind van de Republiek hield immers mede een essentiële verandering in de positie van Amsterdam binnen Nederland in. In de nieuwe Bataafse Republiek, die bovendien na drie jaar een eenheidsstaat werd, kon de machtigste stad politiek geen doorslaggevende rol meer spelen. Dat wordt vanzelfsprekend door Thomas Poell in dit laatste hoofdstuk ook aangegeven. Ten aanzien van de overgang van het oude naar het nieuwe regime doet hij dit bovendien op een heldere en degelijke manier. Desalniettemin maakt dit hoofdstuk over de periode 1795-1813 de indruk van een soort appendix. Zelfs de keuze van de afbeeldingen maakt hier een wat halfslachtige indruk en hetzelfde geldt voor het tweede gedeelte van dit hoofdstuk, waarin Poell bijna tussen neus en lippen door vertelt dat Amsterdam tijdens het bewind zowel hoofdstad als regeringszetel werd. In de inleiding tot deze band wordt trouwens met zoveel woorden beweerd dat Amsterdam géén regeringszetel werd, hetgeen onjuist is, al duurde dit maar kort, en in Poells stuk wordt niets gezegd over wat dit voor de stad betekende.

Vanzelfsprekend bieden beide banden van dit tweede deel een enorme rijkdom aan informatie en inzichten, niet alleen dankzij de prachtige afbeeldingen, maar ook dankzij de tekst. Maar hierbij moet toch de opmerking worden gemaakt dat de verschillen in aanpak, niveau en presentatie groter zijn dan nodig, waardoor het resultaat te wisselvallig is. Het zijn vooral de illustraties die het boek zijn eenheid geven.

Gijs van der Ham

C. Secretan, ed., *Simon Stevin. De la vie civile 1590* (Lyon: ENS éditions, 2005, 238 blz., ISBN 2 84788 047 X).

In 1939 publiceerde Annie Romein in samenwerking met anderen een nieuwe editie van Simon Stevins *Vita politica. Het burgerlyck leven* uit 1590. Deze uitgave werd bijna dertig jaar later met haar 'woord vooraf' in het Engels in Stevins verzamelde werken opgenomen. Dat betekende een keurige begrafenis van wat zij als 'een vreemde eend in de bijt' van het oeuvre van Stevin kenschetste, die alleen door zijn gebruik van het